

Перспективи екологічно безпечної лібералізації світової торгівлі

У статті розглянуто питання збереження еколого-економічного добробуту в умовах лібералізації світової торгівлі. Проаналізовано сучасний стан забезпечення екологічно безпечної лібералізації міжнародної торгівлі в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються. Визначено основні перспективи та шляхи гармонізації сфер торгівлі та екології.

Ключові слова: лібералізація торгівлі, еколого-економічний добробут, екологічні стандарти, інтерналізація екстерналій.

Постановка проблеми. Питання збереження еколого-економічного добробуту в умовах лібералізації світової торгівлі лежить у двох площинах – екологічній та економічній. Спершу слід визначити основні загрози для довкілля на даному етапі розвитку людства і в майбутньому. Опісля – врахувати ці загрози в розбудові економічної системи. Торгівля в цьому контексті не є якимось самостійним чинником, її еколого-економічні наслідки залежатимуть від того, в якому середовищі вона існує, тобто від того, між якими еколого-економічними системами країн відбувається торгівля та від міжнародного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню впливу лібералізації світової торгівлі на довкілля присвячено праці українських вчених І. Грабинського, Л. Мельника, В. Будкіна, О. Веклич, Б. Буркинського, Ю. Туниці, О. Балацького, В. Сабадаша, В. Грищенко та інших. Щодо іноземних вчених, то вважаємо за доцільне виокремити Дж. Бегіна, Б. Коупленда, С. Тейлора, Г. Дейлі, Дж. Франкеля, К. МакОсленд. Однак вплив сучасної світової тенденції лібералізації торгівлі настільки багатогранний, що необхідна постійна наукова праця для своєчасного попередження та ліквідації загроз для довкілля і для спрямування, де це можливо, процесу лібералізації світової торгівлі та екологізації людської діяльності у русло взаємосприяння.

Метою статті є проаналізувати сучасні методи забезпечення екологічної безпеки міжнародної торгівлі, визначити перспективи, перешкоди і необхідні заходи для забезпечення еколого-економічного добробуту в умовах лібералізації світової торгівлі.

Результати дослідження. Дискусія ведеться щодо того, який спосіб забезпечення екологічності торгівлі та еколого-економічного добробуту загалом кращий для суспільства. Чи повинне екологічне регулювання здійснюватися переважно на національному рівні, що вимагає більшого національного суверенітету та відповідно вилитиметься у торговельних обмеженнях на міжнародному ринку. З іншого боку, можна здійснювати екологічне регулювання на наднаціональному (чи глобальному) рівні, що обмежуватиме національний суверенітет, проте дозволить зберегти більш вільну торгівлю. Таку ситуацію можна представити у вигляді неможливої трійки глобального екологічного регулювання (за Дж. Франкелем [7]), де можливе поєднання будь-яких двох цілей з трьох, але не всіх одночасно.

Як стверджує Г. Дейлі [6], країна повинна мати можливість впроваджувати торговельні механізми захисту своєї ефективної системи інтерналізації екстерналій. Вільна торгівля не була б доцільною для економіки сталого стану, оскільки виробники в

Гнатишин Марія Андріївна, аспірант кафедри міжнародних економічних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

таких економіках повинні перераховувати чималі суми на екологію, в той час як виробники з країн, де панує економіка зростання, не сплачують коштів на «сталість». Отож перші при вільній торгівлі програють у конкурентній боротьбі. Герман Дейлі може бути правий щодо низки локальних екологічних проблем. Однак багато проблем докільля виходять за межі однієї країни, не кажучи вже про глобальні загрози на кшталт глобального потепління. У цьому випадку однозначно неможливо обійтися самою лише ефективною національною системою інтерналізації екстерналій. Таку саму думку, що екологічного законодавства на національному рівні для ефективної природоохоронної політики на планеті вже недостатньо, висловлюють Ю. Туниця та ін. [4] і пропонують прийняти Екологічну Конституцію Землі.

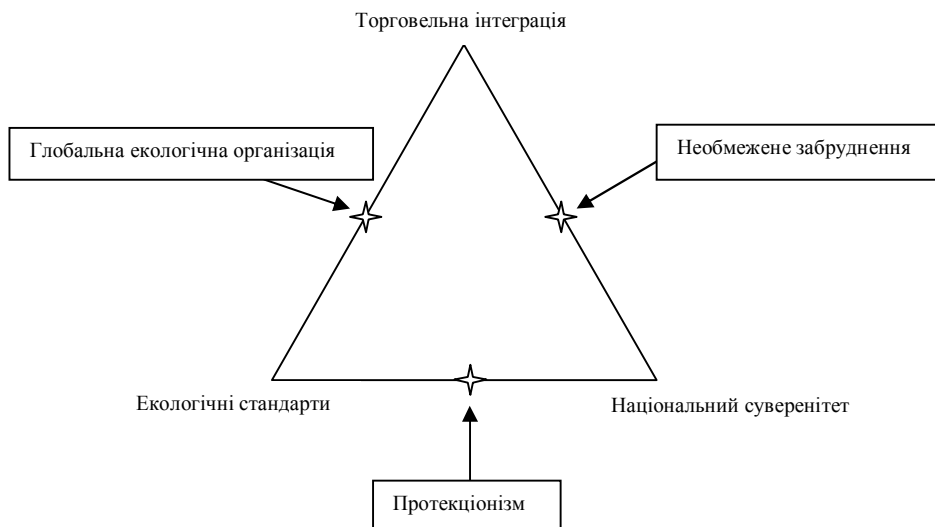

Рис. 1. Неможлива трійка глобального екологічного регулювання

Ми вважаємо, що ефективне забезпечення екологічної безпеки торгівлі може відбуватися в рамках СОТ, оскільки коли одна країна одноосібно впроваджує екологічні обмеження, то вона зазнає економічних збитків. Коли б таке впровадження відбувалося гармонічно з іншими країнами, втрат можна було б уникнути. Співпраця у рамках СОТ є корисною для країн, оскільки допомагає їм зменшити невизначеність у міжнародній торгівлі. СОТ – спільна взаємовигідна система, в рамках якої країни погоджуються дотримуватися певних правил і зобов'язань одне щодо одного. Це як у теорії ігор і популярному прикладі про «дилему в'язня», коли, домовившись, виграють обидві сторони. Однак існує спокуса виграти за рахунок іншої сторони, знайшовши якийсь обхідний спосіб захисту національного виробника. Часто таким засобом стають екологічні норми і обмеження. Тому логічно, що СОТ з великою обережністю ставиться до цієї сфери. З іншого боку, економісти-екологи застерігають, що іноді правила ГАТТ/СОТ зобов'язують країни сприяти деградації довкілля, забезпечуючи ринок для товарів, виготовлених екологічно шкідливим способом.

Рекомендації для забезпечення еколого-економічно збалансованої лібералізації світової торгівлі:

- заборона торгівлі певними видами товарів;
- урахування екологічної шкоди в ціні на світовому ринку (інтерналізація екстерналій);

- сертифікування товарів за місцем і способом виготовлення;
- створення ринку для екологічно безпечних товарів;
- безмитна торгівля природозберігаючими технологіями;
- забезпечення оптимального розподілу глобального виробництва;
- зниження залежності в малорозвинутих країнах від експлуатації природних ресурсів за допомогою забезпечення їм доступу до світового ринку;
- лібералізація торгівлі не повинна підривати міжнародні та національні зусилля зі збереження довкілля;
- спрямовувати прибутки від лібералізації торгівлі, в тому числі на захист довкілля, зокрема на компенсування шкоди від лібералізації;
- враховувати різницю у порівняльній вартості природоохоронних заходів в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються.

Бажання забезпечити екологічну безпечність лібералізації торгівлі у світовому масштабі приводить нас до сфери міжнародного права. Торгівля і довкілля представляють дві окремі гілки міжнародного права. На сьогодні склалася така ситуація, що міжнародних торговельних угод і урядових організацій, що займаються стимулюванням міжнародної торгівлі, значно більше, ніж відповідних угод чи організацій із захисту довкілля. Світова торгівля насправді тісно управляється широкою системою узгоджень та організацій, таких, як ГАТТ/СОТ, МВФ, ЮНКТАД, НАФТА, органами ЄС у рамках єдиної економічної зони ЄС. Натомість не існує адекватного глобального екологічного договору. Міжнародні екологічні угоди насамперед стосуються певних специфічних сфер: Конвенції ООН із морського права, Монреальського протоколу щодо речовин, що руйнують озоновий шар, Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням, Кіотського протоколу про обмеження викидів в атмосферу парникових газів тощо.

Оскільки маємо справу з еколого-економічною системою, міжнародні екологічні договори априорі мають дотичність до сфери торгівлі, а в деяких специфічних випадках прямо регулюють її. З іншого боку, торговельні договори часто інкорпоруєть питання довкілля. На перший погляд вони переслідують різні цілі. Перші – збереження довкілля, другі – стимулювання торгівлі та економічного розвитку. Однак у контексті сталого розвитку такий поділ не доцільний, оскільки метою є інтегроване поняття забезпечення еколого-економічного добробуту людства. Необхідне узгодження цілей торговельної лібералізації та екологічної політики задля забезпечення сталого розвитку. В ідеалі ефективною могла б бути повна інтеграція екологічного та економічного регулювання, оскільки вони стосуються одного й того самого об'єкта регулювання та мають спільну мету.

Одним із шляхів інтенсифікації економічного розвитку і поліпшення екологічного стану економічних систем та природного середовища є впровадження в практику господарювання торговельних механізмів екологічного захисту. Торговельні механізми – це комплекс взаємозв'язаних засобів впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів, в основі яких лежать результати торговельних операцій. Як свідчить світова торговельна практика, такі механізми є досить дієвими за умови створення належного економічного, інституційного, фінансового та правового забезпечення. Широко використовуються також торговельні інструменти екологічного регулювання. Такі інструменти – це засоби впливу на товаропотоки шляхом застосування методів прямого регулювання, економічного стимулювання і створення соціальної орієнтації споживачів з метою екологічної трансформації економіки країни (території) та окремих господарчих ланок [3].

Інструменти економічного впливу на навколишнє середовище за природою впливу можна розділити на дві групи:

- інструменти, спрямовані на вилучення доходів;
- інструменти, спрямовані на збільшення доходів [2].

Найбільш ефективних результатів екологічного переозброєння економіки, як правило, вдається досягти у випадку оптимального поєднання негативного (вилучення доходів) і позитивного (збільшення доходів) видів впливу [1].

За останні десятиліття у Східній та Південній Азії відбулося значне економічне зростання, яке, однак, спричинило серйозні екологічні проблеми. Інструменти, що базуються на використанні ринкового механізму на зразок податку на забруднення довкілля (податок Пігу), «зеленого» податку, дозволів з правом продажу, штрафів за порушення екологічного законодавства зазвичай використовуються для інтерналізації шкоди, нанесеної довкіллю, в ринкову ціну товару. Традиційно багато країн Азії поклалися на командно-адміністративні заходи. Такий метод управління не надто ефективно запобігає проблемам довкілля, до того ж дорогий та складний у впровадженні.

Економічні інструменти на зразок податку на забруднення збільшують вартість виробництва залежно від обсягів викидів: більше забруднюєш – більше платиш, тим самим забезпечують стимули до зниження викидів до рівня найбільш еколого-економічно вигідного (у випадку правильного розрахунку обсягу податку). Фірми забруднюють до того рівня, коли податок за забруднення починає перевищувати витрати, необхідні на його зниження. Однак у випадку занадто низьких податків фірма буде вигідніше сплатити податок, не знижуючи рівня забруднення, тому тягар нестиме довкілля. У випадку надто високих стандартів тягар впаде на економіку. Фірми платитимуть кошти не співмірні з реальною ринковою вартістю чистого довкілля на поточному рівні економічного розвитку країни.

Саме для визначення ринкової вартості природи використовують аналіз затрат та вигаду (*cost-benefit analysis*). Його мета – знайти оптимальну точку ефективності, де б граничні витрати на контроль за деградацією довкілля дорівнювали граничній вигоді. Корисні рекомендації з оцінки природних послуг надано, зокрема, у праці Р. Констанци та ін. [9].

Характеристики природних ресурсів, які, на нашу думку, варто враховувати у підрахунку їхньої «сталой» вартості:

- поточна ринкова ціна;
- здатність ресурсу до відновлення (відновлюваний ресурс чи ні, які темпи його відновлення тощо);
- стійкість екосистеми;
- альтернативна вартість тобто чого коштуватиме нам використання альтернативних ресурсів;
- вартість альтернативного використання ресурсу;
- вартість існування – наскільки нам важливий сам факт існування природного ресурсу, навіть якщо ми не використовуємо його;
- взаємозалежність організмів біоценозу;
- естетична вартість;
- культурна вартість;
- наукова і освітня вартість;
- рекреаційна вартість.

Ще однією проблемою в підрахунку ринкової вартості використання довкілля (або завдання йому шкоди) є облікова ставка у фінансовому обліку. Для нас цінніше мати щось тепер, ніж у майбутньому. Окрім того, важко врахувати можливості наукового прогресу, які можуть значно знизити ціну природного ресурсу в майбутньому.

Коли економіка країни характеризується викривленнями як в екологічній, так і в торговельній сферах (що особливо характерно для економік країн, що розвиваються),

проведення лібералізації зовнішньої торгівлі паралельно зі збільшенням екологічних податків збільшить добробут шляхом інтерналізації вартості забруднення [5]. Коли ж зменшувати викривлення в економічній чи екологічній сферах поодино, можуть виникнути втрати в іншій сфері. Отже, країна матиме втрати у добробуті. Ще важливіше гармонізувати екологічну та торгову політику у випадку транскордонної мобільності капіталу, яка може посилити спеціалізацію країни на брудному виробництві. Таким чином, Дж. Бегін стверджує, що існують серйозні наукові підстави здійснювати реформи в торговельній та екологічній сферах одночасно, використовуючи два інструменти. Загалом принцип паралельних реформ мотивує країни поєднувати питання економічної інтеграції та захисту довкілля у контексті стратегії розвитку. Одним із проявів цієї стратегії є підписання вищезгаданих побічних екологічних угод при торговельних договорах.

Багато розвинутих країн перед підписанням торговельної угоди проводять її екологічну оцінку. Наприклад, необхідність такої процедури затверджена у США президентським указом 13141 (*Executive Order 13141*), 1999 року, а в Канаді – директивою кабінету міністрів з екологічної оцінки політики, пропозиції щодо плану та програми (*Cabinet Directive on the Environmental Assessment of Policy, Plan and Program Proposals*) цього ж року. Таку практику корисно було б перейняти країнам, що розвиваються. У більшості випадків оцінювання стосується лише країни, що веде переговори, однак оцінка Європейської комісії Доського раунду переговорів СОТ зосереджується на проблемах різних груп країн, як розвинутих, так і таких, що розвиваються, чи найменш розвинутих. ОЕСД працює над розробленням методології екологічної оцінки угод з лібералізації торгівлі [8].

Лібералізація торгівлі повинна супроводжуватися інвестиціями урядів країн в освіту, перекваліфікацію робочої сили, науково-дослідну роботу, інфраструктуру, щоб дати населенню можливість скористатися з нових можливостей працевлаштування. Також уряд повинен подбати про захист найбіднішого населення та довкілля в процесі змін, спричинених лібералізацією торгівлі.

У той час як для розвинутих країн основним питанням є забруднення біосфери, для країн, що розвиваються, часто на перший план виходить питання деградації і виснаження природних ресурсів. Першим кроком до сталого і відповідального використання цих ресурсів є проведення їх обліку. Це, зокрема, стосується лісів, оскільки вирубка дерев у цих країнах проводиться несистематизовано і часто нелегально. Для найбідніших країн, що розвиваються, а особливо країн Африки, основними чинниками, що впливають на екологічний стан, є ведення сільського господарства, урбанізація, вирубка лісів на паливо, загосподарювання земель, фрагментація біоценозів, спустелювання, використання водних ресурсів.

Щоб забезпечити екологічне благополуччя на міжнародному рівні, регулювання доцільно здійснювати не лише на глобальному, але й на регіональному рівні. Цей підхід досить дієвий у випадку транскордонного забруднення, спільних водних ресурсів тощо. До того ж регіональний підхід вигідний, коли країни приблизно однакового рівня розвитку. Тільки в такому випадку можлива гармонізація стандартів між країнами [5]. Стандарти можуть стати спільними для певної групи країн, якщо існує їх транскордонна підтримка. Таким чином, фірмам легше поширювати свою діяльність у цьому регіоні.

Висновки. Одним з найважливіших орієнтирів при встановленні економіко-правового регулювання охорони навколишнього середовища є активне міжнародне співробітництво в екологічній сфері для вироблення комплексу міждержавних еколого-економічних орієнтирів, прийняття та дотримання країнами міжнародних норм і стандартів. Уряди та національні органи повинні намагатися створювати просту та прозору структуру для прийняття і застосування їхніх національних технічних правил і стандартів. Де узгодження неможливе, країни могли б покладатись на національні

процедури оцінки відповідності.

У сфері економічного регулювання екологічної безпеки торгівлі нагромаджено чималий вибір заходів для проведення інтерналізації екстерналій. Однак проблемою залишається адекватна оцінка еколого-економічних наслідків від лібералізації торгівлі і економічної діяльності в цілому.

Щодо міжнародних торговельних договорів, то тут важливим кроком до уникнення негативних наслідків для довкілля стала практика проведення екологічної оцінки угоди і можливість прийняття побічних екологічних договорів.

Працюючи над забезпеченням екологічної безпечності лібералізації торгівлі, важливо не забувати про існуючі між країнами відмінності. Заходи, розроблені і ефективно застосовувані в розвинутих країнах, не завжди будуть такими ж корисними для країн, що розвиваються.

1. *Вергун Л. І.* Механізм та інструменти екологізації міжнародного бізнесу / Л. І. Вергун, Н. І. Каденко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2005. – Вип. 52 (Ч. II). – С. 44–49.
2. *Мельник Л. Г.* Екологічна економіка: підручник / Л. Г. Мельник. – Суми : Університетська книга, 2006. – 365 с.
3. *Мельник Л. Г.* Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник ; за заг. ред. Л. Г. Мельника та М. К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2006. – 758 с.
4. *Туниця Ю.* Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу / Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця // Вісн. НАН України. – 2008. – № 2. – С. 8–24.
5. *Beghin J.* Environment and Trade in Developing Economies: A Primer for the World Bank's Global Economic Prospects 2001 / John C. Beghin. – Ames, Iowa, 2000 – Working Paper 00-WP 247. – 32 p.
6. *Daly H.* A Steady-State Economy: A Failed Growth Economy and a Steady-State Economy Are Not the Same Thing; They Are the Very Different Alternatives We Face. / Daly Herman. – UK Sustainable Development Commission, London, United Kingdom, 2008. – 10 p.
7. *Frankel J. A.* The Environment and Globalization / Jeffrey A. Frankel // NBER Working Paper No. 10090. – Cambridge, MA, 2003. – 40 p.
8. *Methodologies for environmental and trade reviews* / OCDE/GD(94)103. – Paris, 1994. – 33 p.
9. *The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital* // [Robert Costanza, Ralph d'Arge, Rudolf de Groot et al.]. – Nature, 1997. – Vol. 387. – P. 253–260.

Отримано 11.05.2011 р.

М. А. Гнатышин

Перспективы экологически безопасной либерализации мировой торговли

В статье рассмотрены вопросы сохранения эколого-экономического благосостояния в условиях либерализации мировой торговли. Проанализировано современное состояние обеспечения экологически безопасной либерализации международной торговли в развитых и развивающихся странах. Определены основные перспективы и пути гармонизации сфер торговли и экологии.

Ключевые слова: либерализация торговли, эколого-экономическое благосостояние, экологические стандарты, интернализация экстерналий.

М. А. Hnatyshyn

Prospects for environmentally safe world trade liberalization

The article deals with the issue of maintaining ecological economic well-being in the conditions of world trade liberalization. We analyze the present state of environmentally safe trade liberalization in developed and developing countries and determine the main prospects and ways of trade and environment spheres harmonization.

Keywords: trade liberalization, environmental economic well-being, environmental standards, internalization of externalities.